

OLIVATKO KANTAKIELET LINGUA FRANCOJA?

Rekonstruoidun uralilaisen kantakielen köyhyys saattaa mielestäni viitata selvästi siihen, että rekonstruktion tulos ei ole joskus olemassa ollut elävä, täysiarvoinen kieli vaan pelkästään puutteellinen apukieli *lingua franca*. Pidän suhteellisen hyvänä Juha Janhusen kantaauralin rekonstruktiota (Janhunen 1981, 1982), jossa heijastuu minimalistinen kieliopillinen ja sanastollinen aineisto, joka on rekonstruoitavissa oletettavaan kantaauraliin hyvin ankarin kriteerein. Mitä jää Janhusen seulalle? Enintään 140 sanavartaloa, (niihin perustuva) äännesysteemi, toistakymmentä morfologista suffiksia ja joitakin syntaktisia piirteitä, oikeastaan sanajärjestyssäntöjä. Siinä kaikki.

Toisessa Janhusen kirjoituksista (Janhunen 1982) ilmenee samalla traditionalistisen rekonstruktion mielivaltaisuus ja väkinäisyys. Esitän siitä vain yhden esimerkin. En yksinkertaisesti ymmärrä, mikä oikeuttaa (tai näköjään jopa pakottaa) rekonstruoimaan kantaauraliin duaalin *k*-suffiksin, kun se tavataan vain obinugrilaisissa ja samojedikielissä. Janhusen maininta sen käytön mahdollisesta murteellisesta rajoituksesta kantaauralissa on yhtä tyhjän kanssa, sillä murteista koostuva kantaaurali ei ole mikään oikea kantakieli, koska kantakielen on oltava yhtenäinen. Onhan murteiden taustalla kuitenkin oletettava joko yhtenäisen alkulähteen olemassaolo tai sitten kysymys on alusta alkaen useammista kantakielistä eikä ollenkaan mistään murteista. Kaiken lisäksi Urmas Sutrop on kahdenkeskisessä keskustelussamme hiljaittain korostanut, että duaali on kielitypologisesti erittäin epäpysyvä kieliopillinen kategoria, joka voi maailman kielissä helposti syntyä ja kadota tukematta kielisukulaisuusoletuksiamme. Hänen tietonsa perustu-

vat mm. Konstanzin yliopiston maailman laajimpaan duaalitietokantaan.

Uskon, että olen onnistunut osoittamaan, että aika moni suffiksi, joka traditionaalisesti palautetaan oletettavaan kantaauraliin, ei ole sinne palautettavissa, sillä niiltä puuttuu kokonaan näyttö muissa kuin obinugrilaisissa ja samojedikielissä: *k*-duaalin lisäksi *m*-akkusatiivi, *k*-preesens ja *ś*-preteriti. Kyseessä ovat lähinnä siperialaisten uralilaisten (obinugrilaisten ja samojedilaisten) ja ei-uralilaisten (pääasiallisesti paleosiperialaisten ja altailaisten) kielten yhteispiirteet. (Ks. Künnap 1998: 66–69, 71–77.)

János Gulya on hiljaittain osoittanut, että Uralisches Etymologisches Wörterbuch -teoksessa (Rédei 1986–1991) noin 500:sta kantaauralilaiseksi etymologisoidusta sanasta puuttuu ugrilaisista kielistä noin kolmasosa, etupäässä hyvin yleisiä ja tavalisia käsitteitä merkitseviä (Gulya 1994). Gulyan löydöstä innostuneena pyysin opilastani Kaur Mägiä laskemaan ne Janhusen samojedilaisina yhteissanoina pitämät sanat (Janhunen 1977), jotka puuttuvat jostakin samojedikielestä. Mägin äskettäisen ilmoituksen mukaan yhteissanoina puuttuu nganasanista n. 36 % ja enetsistä n. 30 %. Vaikka otettaisiinkin huomioon, että eri kielten aineistoa on kerätty ja/tai käytetty etymologointityössä jokseenkin epätasaisesti (mistä syystä en mainitsekaan tässä esimerkiksi kamassin tuloksia puhumattaakaan matorista), Mägin tulos antaa aihetta vakavaan pohdiskeluun.

Mikä kantakieli se sellainen on, tai mitä kantakielen tytärskieliä ne sellaiset ovat? Tietysti voi vastata, että tytärskielet ovat ajan mittaan vain menettäneet osan kantakielen perinnöstä. Ja juuri näin traditionalistiset

komparativistit — uralistit heidän joukossaan — vastaavatkin. Mutta mikä on primaaria — elävien kielten kirjattu faktologia vai sovittujen pelisääntöjen mukainen kuvitusmaailma? Todellisuudessa ei ole olemassa mitään muuta kielellistä evidenssiä kuin mainittu faktologia! Sen sijaan puutteellisen *lingua francan* rekonstruktiosta sellainen »kantakieli» käy hyvinkin. Voi vain yhtyä Petri Kallioon kun hän kirjoittaa, että indoeurooppalainen kantakieli saattoikin olla pelkästään *lingua franca* (Kallio 1995: 383; käsikirjoitus valmistunut kirjoittajan minulle ilmoittaman mukaan huomattavasti aikaisemmin). Uralilaisten kielten aikaansaajana yhtenäisen kantakielen sijasta näkevät *lingua francan* János Puszta (1995: 125) ja Kalevi Wiik (esim. 1996: 45). Ensisijaisesti semiittikielten tapauksessa kieltää yhtenäisen kantakielen mahdollisuuden Lutz Edzard (1998, ks. erityisesti s. 23, 39–43). Itse uskon, että komparativistien yritykset rekonstruoida mikä tahansa kantakieli johtavat parhaassa tapauksessa asianomaisen kieliryhmän yhtäläisyyksien aiheuttajana toimineen *lingua francan* rekonstruointiin. En voi ymmärtää, millä perusteella Johanna Laakso kielsi lokakuussa 1997 Lammin symposiumissa jyrkästi kyseisen *lingua francan* mahdollisuuden (ks. Künnap 1998: 60). Ehkä hänet johti harhaan termi *lingua franca*, jota käytetään nykyisin sekä suppeammassa että yhä useammin myös laajemassa merkityksessä — *lingua franca* yhdessä pidginisaation ja kreolisaation kanssa. Itse käytän sitä nimenomaan jälkimmäisessä mielessä.

Usko traditionaaliseen kantauraliin alkaa yhä enemmän horjua. Hyvänä esimerkkinä siitä on Eino Koposen *lectio praecursoria*, jonka hän piti tohtorinväitöstilaisuudessaan 17.6.1998. Hän sanoi:

Käsitys uralilaisen, suomalais-ugrilaisen tm. kantakielen kieliopillisesta ra-

kenteesta yleensä ja konkreettisemmin johto- tai sananmuodostusopista voidaan hahmottaa kahden toisilleen vastakkaisen hypoteesin varaan, joita voisi nimittää vaikkapa »sumean alkukielen teoriaksi» ja »kirkkaan alkukielen teoriaksi». – On helppoa yhtyä Laakson toteamukseen pelkästään suurella joukolla indifferenttejä johtimia operoivan kantakielirekonstruktion epärealistisuudesta. Kun mikään nykyisin tunnettu kieli ei ollut tällainen, ei ole syytä olettaa uralilaisen kantakielenkään oleen. Sama argumentaatiota sopii nähdäkseni soveltaa »kirkkaan alkukielen teoriaankin». Pelkästään valmiilla, tarkkamerkityksisillä ja määrämuotoisilla vartalo- ja suffiksimoifeemeilla ja niiden poikkeuksettomilla yhdistämissäännöillä operoiva kantakielirekonstruktio on mielestäni yhtä epärealistinen; eiväthän nykykieletkään sellaisia ole. (Koponen 1998: 415–416.)

Siteeraan Koposta erityisen tyytyväisenä, sillä hän puhuu samoista asioista, joihin uskon ja joita propagoin: nykyisissä uralilaisissa kielissä esiintyvät ilmiöt eivät ehdottomasti palaa oletettavaan yhtenäiseen kantauraliin vaan saattavat olla näiden kielten itsenäisen erikoiskehityksen tulosta (ks. esim. Künnap 1993: 205; 1998: 3–4, 73, 90, 112–113). Toistan, että uralistien rekonstruoima — käyttäen Koposen termiä — »sumea» kantakieli (ks. sellaisen malliesimerkinä erityisesti Janhunen 1982) lienee pelkästään aikaisemmat enemmän tai vähemmän erilaiset kielet uralilaisiksi kieliksi yhtäläistäneen *lingua francan* rekonstruktio.

Mielenkiintoinen oli myös Gösta Bågenholmin esitelmä II suomalais-ugrilaisen historian kongressissa lokakuussa 1998 Tallinnassa, jossa hän totesi, että Uutta-Guineaa on ruvettu usein pitämään koko maailman kielellisenä mallina. Tämän saaren kanta-asukkailla on maailmanennätys puhumiensa kielten luvussa asukasmäärään nähden. On ilmeistä, Bågenholm korosti, että saarella on pitkään vallinnut kielellinen ▷

divergenssi. Mutta tämä malli ei sovi Fennoskandiaan, jossa vuosituhansien ajan on ollut hallitsevana kielellinen konvergenssi, tuloksena kielten pieni määrä. Mielestäni tämä seikka luo suotuisan pohjan *lingua francan* tyyppisen kielen tai kielten esiintymisen oletukselle sekä Fennoskandian että koko pohjoisen Euroopan aikaisemmassa historiassa.

Mikä oli kyseisen konvergenssin edellytyksenä? Wiik kirjoittaa:

Euroopan jääkauden aikainen kahtiajakautuminen, kylmä pohjola vs. lämmin etelä, ei tarkoittanut samaa kuin nykyään. Päin vastoin kylmä pohjola (jossa mannerjään jättämällä alueilla oli runsaasti biomassaa) oli Euroopan paremmin toimeen tulevan väestön aluetta; lämpimämpi etelä oli huonommin toimeen tulevan väestön aluetta. Tilanne oli siis päinvastainen kuin myöhemmin maanviljelyksen Eurooppaan saapumisen jälkeen. Pohjoisemman väestön parempi toimeentulo johti siihen, että sen väestö kasvoi, ja sen asuinalueet laajenivat. Aikaisemmin mahdollisesti erillään olleet asuinalueet alkoivat kattaa toisiaan, ja väestöjen keskinäinen sekoittuminen vilkkui. Sekoittuminen oli sekä geneettistä että kielellistä: Pohjois-Euroopan väestöt yhtenäistyivät verraten yhtenäiseksi geneettiseksi ihmistyyppiksi, ja sen kielet yhtenäistyivät keskenään verraten yhtenäisiksi uralilaisiksi kieliksi. (Wiik 1999.)

Esimerkiksi myös Petri Halinen sanoo tuolloisesta Suomesta: »Kivikaudella elämisen edellytykset täällä olivat hyvät. Ruokaa riitti ja kesäisin oli lämmintä. Täällä oli tilaa ja asumaton jäätikön jäljiltä. Alue suorastaan veti ihmisiä puoleensa.» (Halinen 1999: 19.)

Uskon, että me kaikki tavoittelemme totuutta. Mitä tulee metodiin, niin paras metodi on se, jolla pääsemme askelen lähemmäksi totuutta. Ei ole olemassa yhtä ja ainoa oikeaa metodia. Vaikuttaa siltä, että perinteinen komparativistinen metodi suppealaisine kantakielineen ja haarautuvine kie-

lipuineen on monelle kielentutkijalle koskematon pyhä lehmä. En pysty uskomaan tämän lehmän koskemattomaan pyhyyteen. Lisäksi se laahustaa moottoritillä ja on pelkästään vilkkaan nykyaikaisen liikenteen esteenä. ■

AGO KÜNNAP

Uurali keelte õppetool,
Tartu Ülikool, EE-50090 Tartu,
Estonia

Sähköposti: *kunnap@ut.ee*

LÄHTEET

- EDZARD, LUTZ 1998: Polygenesis, convergence, and entropy. An alternative model of linguistic evolution applied to semic. Harrassowitz, Wiesbaden.
- GULYA, JÁNOS 1994: Loch im Stammbaum? (Zur Urheimatfrage der Ugrier und der Ungarn.) – *Specimina Sibirica X* s. 45–62. Szombathely.
- HALINEN, PETRI 1999: Miksi suomalaiset tulivat tänne kylmään pohjolaan? – *Hii-denkivi 2* s. 18–19.
- JANHUNEN, JUHA 1977: *Samojedischer Wortschatz. Gemeinsamojedische Etymologien.* Castrenianumin toimitteita 17. Helsinki.
- 1981: Uralilaisen kantakielen sanastosta. – *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja 77* s. 219–274.
- 1982: On the Structure of Proto-Uralic. – *Finnisch-Ugrische Forschungen 44* s. 23–42.
- KALLIO, PETRI 1995: Suomen kielen kivi-kautisista lainasanakerrostumista. – *Virittäjä* s. 380–389.
- KOPONEN, EINO 1998: Eräiden itämerensuomen johdinten esihistoriaa. – *Virittäjä* s. 413–416.
- KÜNNAP, AGO 1993: Uurali keelte *ś-preteeritumi algupärast. – *Festschrift für Raija Bartens zum 25.10.1993.* Suo-

- malais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 215 s. 203–210.
- 1998: Breakthrough in present-day uralistics. Tartu.
- PUSZTAY, JÁNOS 1995: Diskussionsbeiträge zur Grundsprachenforschung. (Beispiel: das Protouralische.) Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altica 49. Wiesbaden.
- RÉDEI, KÁROLY 1986–1991: Uralisches Etymologisches Wörterbuch I–III. Budapest.
- WIIK, KALEVI 1996: Põhja-Euroopa rahvaste ja keelte päritolu küsimusi. – Keel ja Kirjandus s. 581–589.
- 1999: Pohjois-Euroopan väestöt ja kielet. (Käsikirjoitus.)

MUUTAMA SANA LAUSEOPISTA

Tapani Kelomäki avasi Virittäjässä 1/1999 keskustelun lauseopin tutkimuksen ja opetuksen pohjimmista kysymyksistä. Kelomäki (1999: 52-53) näkee neljä ongelmaa nykyisessä tilanteessa.

1. Teoriat muuttuvat nopeasti abstraktimpaan ja mutkikkaampaan suuntaan ja muutoksesta on seurannut koulukuntaistumisen.
2. Tutkimusala laajenee kirjoitetusta yleiskielestä muihinkin kielimuotoihin, ja tämä saattaa tuottaa ongelmia tiukoille teorioille.
3. »Minua [Kelomäkeä] on viime aikoina usein oikaistu, kun olen puhunut formalisteista tai formaalista lingvistiikasta: pitäisi sanoa teoreettinen lingvistiikka. [––] Oikaisuut eivät selvästikään ole olleet pelkästään teoreettisia.»
4. Lauseopin yliopisto-opetus on hämmennyksen tilassa, ja opiskelijat usein keskeyttävät, vieroksuvat alaa ja kokevat lauseopin kurssit usein irrallisiksi muusta opetuksesta.

Esitän seuraavassa näkemykseni näistä asioista. Ensin käsittelen ongelmaa 3, sitten muita ongelmia. En kuitenkaan puutu niihin Kelomäen kirjoituksen osiin, jotka on omistettu Irja Alhon joustavaa kieliooppia käsittelevän artikkelin kritiikkiin, koska siihen on sopivin vastaamaan Irja Alho itse.

Erityisesti Kelomäki keskittyy ongelmaan 3 eli vastaamaan niille kollegoille, jotka ovat häntä oikaisseet käyttämään termiä *teoreettinen lingvistiikka* termin *formaalinen lingvistiikka* asemesta. Koska oikaisijoita ei ole nimetty eikä oikaisemisesta ole kirjallista viitettä, ongelman laajuutta ja luonnetta on vaikea arvioida. Tiedeyhteisön isoimmat ongelmat ovat kuitenkin juuri näitä ilmapiiriin ja yleisesti hyväksytyihin »totuuksiin» liittyviä asioita, joista ei mitään kirjallista viitettä voi antaa. Esitettyä ongelmaa ei siis ole syytä vähätellä.

Tässä on kielenhuollon paikka. Käyttäisin termiä *teoreettinen lingvistiikka* viittaamaan tutkimukseen, jonka tavoitteena on kieliteoria, riippumatta tähän teorian laatimiseen liittyvistä taustaoletuksista. Teoreettisen lingvistiikan ulkopuolelle jäisi sellainen tutkimus, jolla on jokin muu (aivan kunnioitettava) tavoite, esimerkiksi käytännöllinen kielenopetus, uhanalaisen kielen aineiston tallentaminen, sanojen ensiesiintymien selvittäminen tms. Raja teoreettisen ja muun lingvistiikan välillä ei ole jyrkkä, koska mihin tahansa tutkimukseen voi liittyä teoreettisesti kiinnostavia piirteitä. Termi onkin mielestäni luonnehtiva eikä arvottava eikä sitä millään järkeenkäyvällä perusteella voi omia tarkoittamaan vain tietynlaista teoreettista tutkimusta.

▷